

METAPHOR AS A NOMINATIVE TOOL

Albena Baeva

Bishop Constantine Preslavski School, Shumen, Bulgaria, a.baeva@shu.bg

Abstract: Despite numerous studies related to metaphorical naming, interest in metaphors has not waned. In the Bulgarian scientific literature a more complete study of the metaphor in theoretical and applied aspect is offered by Em. Pernik. But the metaphorical naming in Naiden Gerov's dictionary has not been subjected to a more comprehensive study. This is the reason for proposing this article. The subject of the article are the metaphors in N. Gerov's dictionary. The aim is mainly descriptive, to offer a more complete inventory of metaphorical names in the vernacular from the second half of the nineteenth century.

Keywords: nomination, metaphor, types of metaphorical derivation

МЕТАФОРАТА КАТО НОМИНАТИВНО СРЕДСТВО

Албена Баева

ШУ „Епископ Константин Преславски“, Шумен, България, a.baeva@shu.bg

Резюме: Въпреки многобройните изследвания, свързани с метафоричното назоваване, интересът към метафорите не секва. В българската научна литература по-пълно изследване на метафората в теоретичен и приложен аспект предлага Ем. Пернишка. Но метафоричното назоваване в речника на Найден Геров не е подлагано на по-цялостно проучване. Това е и мотивът да предложим настоящата статия. Предмет на статията са метафорите в речника на Н. Геров. Целта е предимно описателна, да се предложи по-пълен инвентар на метафоричните названия в народния език от втората половина на XIX век.

Ключови думи: номинация, метафора, видове метафорична деривация

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Наблюденията над метафорите и метонимите в речника на Н. Геров показват значителния превес на метафорите над метонимите (Баева, 2020). Предмет на статията са наблюдения над метафорите в речника. Както във всички езици огромен е броят на метафори при назоваване на растения и животни. При назоваването от гледна точка на формалното оформление има няколко типа – еднословни метафори, съставни названия, сложни названия.

Предмет на статията са еднословните метафори. При назоваването на растенията твърде обикнати са и понятийните метафори от типа на миши уши, петлюви гащи, сложни названия с характер на композитици от типа на бий-бий-тъпанче, вий-вий-караджа, лайкучка и др. Огромен е броят на метафорите на различни растения. Ето някои от тях: очета (очици), парици, рубийци, шапка, чадърче, въсеничка, кандило, бисер, гърне, уста, кученце, топузче, хурка, патета, зурлички, звезда, ръка, котки, невестица, кошнички, пеперуда, овчица, капка, опашка, свещила, ръка, чашка, бъкълчец, решетка, гащички, игличка, гушерче, сапунче, орехче, мисирче, пръч, звездича, прозориче, косатник, каменарче, калъчка, калугеричка, кокошчица, козица, козлец, куковици, ластовичета, бишки (свине), луличка, тъпанче, мишченца, обички, пищялки, прилепче, биволче, секирче, метла, човечета и др. Любовта на народа към умалителните се отразява и в назоваването на растенията.

Някои метафори от имена на животни са описани от Вългенов (Вългенов, 1970). Част от насекомите също са назовани метафорично: магаренце, жътвар, рогач, совалка (калайджийчета), хлебар, риба – воденичарка, говедарка.

2. ИЗЛОЖЕНИЕ

Голяма част от метафорите назовават различни предмети:

ябълчици – бузи, страни; ябълка – валка, топка на нещо, ангел – вол, бук – неодялан човек, буковак; гребен – бърдо, и зъбци; бивол – тежък, нечист човек, кокошка – съзвездие, вол – глупак, вид кравай; воденица – кравайче за Бъдни вечер; вретено – сламка, цвол на растение; ковач, вългенов – кълвач; жила – дръжка на бут на тепавица; гарга – вид клещи; гащи – пера на птици по крака; част от вада, където водата се разделя; говедо – упорит и неразбран човек; гъба – устна, джука; гарванец – на кола разса (дърво); жилка – вода, която изтича от скала, вода, която изчита от шулар; хаджия – щъркел; жабка – резе; дупки на цървул; съд за ракия, дърво на тепавица; заек – дърво за подлагане, място за отбиване на вода, дупки на хляб; звезда –

съдба, човешки живот; зелник – разкъсана книга; златар – вид бръмбар; змей – хвърчило; патка – растение, мн. ч. пукани царевици, патароци, морски вълни, глупак; пипка – нищо и никакъв човек; пискун – гръцмун на птица; Много са метафоричните названия на небесната дъга: божи лък, бабина риза, бабин пояс, бабино платно, богородичен пояс, вино-жито, вино-ракия, мое- вино-мое- жито, зунка, пояс, узуница.

Ечемик – пришка на око; кавал - слог между лехи; каша – обичай, бъркотия; квачка – игра; клеци – щипки на рак; клетка – дупка на цървул; леха в градина; кобилки – подпорки на ярци в яз; кози – чушки на памук; козица – вятър по Дунава, горняк; кокошка – воденица на животно; съзвездие; среда на зелка, диня; четирите цели ядки на орех; петте пръсти на ръка, събрани накуп; кола – вид хляб; съзвездие; костилка – сърдит, зъл човек; котка – котва; желязо на цървули; игра сляпа баба; в мн. ч. реси на върба; кръст – на човек; пари; кръстец снопи; кош – гърди на човек; вихрушка; кукла – вид хляб; издигнато място; корито – таз; калмука (голям масур за насукване на прежда) – прикрито название за мъжки детероден орган; керкенец – ветрило, хвърчило; люлки – зенгии; магаре – инат човек, коледарят, който носи торбата с даровете; подложка на корито за пране; дъсчица на гъдулка; играчи в игра на топка; магаренце – две дъсчици на бърдо за стягане; метла – човек, който митка; мечка – желязо в огнище – магарница, дърво за мачкане на грозде; орлица – част на кола; пашкул – сплъстена вълна; къса дреха; перде – стобор; стряха; перо – крилца на риба; вид украшение; на колело на воденица; на работник; остри краища на мотика диканя; връх на ралник; езиче на брава; пещера – долап в зид без врата; пейка – накит за глава; детска игра; плоча – петало; вид накит; плуг – обреден хляб; рак – желязна плоча на воденично колело; червени пълнени пиперки; ралица – съзвездие; пръчка на пън; рало – място, изорано за един ден; две еднакви неща – чифг; ребро – нанадолнище на планина; риза – при някои новородени е знак за късмет; кърпа за бърсане; рогач – част от плуг; рог – съд; връх; ъгъл; бърдо на планина; подпухнало от ударено; рог на месечина; скорец – направа на воденица като жлеб, гъска. Многобройни са и преносните назовавания на рода, част от тях са метонимични, ето някои метафори – корен, лоза; свила – брада, коса на царица; кораб – корито за прекарване на грозде; свинка – вид игра; свиня – вид хляб; свирка - пищял на крака и ръката; прасета, прасци – дебело месо отзад на пищял; свещ – замръзнали висулки от вода; цвят, багра; фази на месечина; совалка – кости на ръка; труп – дънер на дърво; улей на вода; търбух – мрежа за ловене на риба; теме – небце; кубе; уста – отвор на пещера; зев; отвор на съд; ухо – хриле на риба; дръжка на съд; дупки на игли, совалки, работник; хомот – на човешко тяло от шия до рамо; вид шарки на тъкан; хрян – яд, гняв; хурка – ствол на растение; царица – глава на лазарки; майка при пчели; циганка – в печена царица неразпукнали се зърна; цафара – свирка на крак; чело- на софра, вид накит; черга – шатър; чума – зла жена; шило – немирнен човек; шип – тояга; шипка; котка; клин в кожухарски занаят; клуп на врата; мълния; шишарка – чашка на памук; шушулка; шише – дълга и тънка дъска; лед на стряха; шутка (счупена стомна) – чекутка, оронен кочан царица; гмурец; глупак; vulva не е дадено; шапка – всякаква покривка; гребен – дарак; шатра – подслон; шит – кът, къоше; връшник; яйце – мѣдо; ягънца – бели звездички по ноктите; гълъбник – вид пита; гледалце – зеница; мотовилки – крака; живак – пѣргаво дете; пумпал - могила от пясък в дере; катерица – сянка от вейки на нива; коруба – воденичен улей; корито за плаване руда; издута част от съд; гръден кош; корда – върволица; коняк – гръдна кост у птици, сая; куклица – пласт памук, свит на колело; скрипци; косица – вид струг; кожарски уред; костилка – сух и мършав човек; кучка – дървено чертало на рало; дърво в долна част на кола; дървено спъвало на колело на кола; кацарски уред, заек; въжарски уред; овчарник – обреден хляб; огледало – пари, които дават младите булки на деверите и калинките в понеделник след сватбата; ръчица – дръжка; закривено дърво на плуг; корен на вид растение; свинар – съзвездие; работник – на чекрък справа с пера и зъби.

Без да претендираме за изчерпателност, описаните метафори предлагат общ поглед на метафорите като средство за обогатяване на речника. В едно от последните изследвания на преносните назовавания, на метафората и метонимията, е отделено подобаващо място. Изследователката Ем. Пернишка се спира предимно на системността при посочените средства за назоваване (Пернишка, 1993)). Описаните метафори от речника на Геров дават възможност да се сравни движението при преносните метафорични назовавания. Вижда се, че за основа на пренасянето служат названия на животни, освен на битови предмети и уреди. Обособяват се и някои тематични групи – назоваването на обредни хлябове, съзвездия, игри, части на уреди за обработване. По-малко са названията на различни части на инструменти – напр. гарга – вид клеци. Част от пренасянията върху лица с пейоративно значение са запазени до днес, затова не са описани всички. От друга страна има лексеми като свят, перо, род, при които названията се разделят на метафорични и метонимични. В количествено отношение метафорите на растения от всички видове преобладават.

Някои метафори, като звезда, рог са универсални. У Н. Геров звезда не е дадена с по-късното си метафорично значение на знаменитост или звезди – популярна метафора на очи. Езикът, както е известно, се променя, което е и причина за овехтяване, изтриване на някои метафори. От една страна, остаряват, или

излизат от употреба реалии, с които се назовава сравнявано, части от уреди, предмети – напр. воденица, бърдо, цървули, занаятчийски инструменти. От друга страна, за сравняващото са използвани лексеми, които са остарели или излезли от употреба – напр. хурка, совалка, кобилки, рало, вретено, шутка и др. Езиковите промени, както и забравянето на остарели метафори е условие за раждането на съвременни метафори, които използват същите лексеми за назоваване – най-често названия на животни, части от тяло и др. – срв. магаре, кон, коза като гимнастически уреди, или части от тяло на човек и животни в жаргона – ухо, ребро, опашка, кобила и др.

Най-устойчиви с оглед на промените във времето като че ли се оказват метафорите, които развиват символични значения – воденица, лъв, лисица, бивол, вол, магаре, но молец напр. е забравен – тих, но лукав човек. Рядко в речника е представена описателно символичната стойност на лексемата, както напр. е при ядка – 1) семка в черупка; 2) най-хубавата, най-главната част на нещо; сърце (Геров, 5, с. 611), символичната стойност може да се извежда от пословиците и др. народни творения.

Типовете производност подлежат на специално изследване, особено ако желаем да имаме по-цялостна представа за метафорите в речника на Найден Геров. Ще дадем някои примери, като използваме термините линейна и аналитична деривация (срв. Морие, 1975 и отпратката към Дармщетер, с. 693).

Воденица, освен същинското си значение направа на вода да се меле брашно, е описана у Геров и чрез всяка направа за мелене на какво да е; жельдък на птица и кравайче, направено да прилича на воденица. Смесовият признак, от всички признаци, с които свързваме воденица, който залага в назоваването на воденица на птица и воденичка за мелене е функцията мелене. При кравайчето смесовият признак е сходство по форма с воденица. При всички метафорични назовавания имаме едни и същи признаци с основни признаци на думата. Този тип метафорична производност се нарича линейна.

Същият тип откриваме и при вретено - шиш, на който се навива прежда, кога се преде; преждата, която се навива; обло бръвно, което се върти на ос, та кара нещо; сламка, цвол на растение. Ако изключим метонимичната замяна, смисловите признаци, характерни за метафорите са въртене и издълженост, неголяма дебелина при бръвно и цвол.

Линейна деривация е характерна и за хурка – дървена справа за предене; стъбло на растение; название на различни растения – богородичина хурка и др. И тук смисловите признаци са еднакви – издълженост, сходство по форма. По-неясна е връзката при назоваването на растенията.

Уредът, с който тъкат – совалката, дава името си на кости на ръката между китката и лакътя; на мамарците – наречени совалки, малки черни, плуват над тиха вода по много наедно, сноват и играят (Геров, 3, с. 47). Общият признак тук е движение, очевидно наподобяващо движенията на совалката.

Метафоричното название на щъркела е хаджия – който е ходил на хаджилък на поклонение, е от линеен тип, като еднаквият смислов признак е прозрачен – отиване и завръщане.

Щит като название на кът в къщи до огъня, връшник, кубе на фурна; дъски преграда на кола и на дълга софра кръгло място имат общи смислови признаци – защита и кръгъл.

Както се отбелязва при изследването на метафората, деривацията се осъществява според нуждите. Вторият тип, аналитичният, също се открива в речника на Найден Геров.

Вещица – с основни значения веда и бродница; назовава преносно лоша, зла жена; малка пеперуда; насекомо светулка – ако зла жена може да се свърже с признак зъл, характерен за вещица, то същият признак трудно се отнася към животните.

При метафората пъп за кол в средата на харман, стожер, въпреки признак среда, трудно може да се свърже с пъп.

Щенец – щене, е метафора за малки пришки около големи; връзката е прекъсната.

От своя страна щене – кутре, дава две метафорични названия – ченче – гнида и по-малката пръчка на рабош. Нито гнида, нито пръчка на рабош се свързват с щене.

Риза – освен основното си значение – най-долна бяла памучна дреха, има и значения ципа върху кожа на новородено; кърпа за бършене, пешкир. Ако риза при новородено има пряка връзка чрез обвивка, то връзката с кърпа не е близка.

Или за аналитичният тип деривация връзката при названията не се поддържа, въпреки общи смислови признаци. Трябва да се направи уговорката, че наблюденията са относителни, доколкото нямаме преки свидетелства за наличието или липсата на връзки между производните от периода на записване на лексиката, средата на XIX век, така, както са ги чувствали и възприемали хората от това време.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

И накрая кои метафори са успешни? Различни автори предлагат различни решения, най-често се настоява върху сливането на образ и значение. Други определят като хубави метафори в зависимост от разстоянието,

което разделя двете полета на метафората – сравняването и сравняващото, което зависи от това, дали те са абстрактни или конкретни, затова нито много голямото отдалечаване на сферите на двете понятия, нито много голямото сближаване довежда до действени метафори, препоръката е за средно разделяне. Защото разстоянието и насочеността на метафората се отразяват върху ядрото, пресечната точка, общото при двете понятия, от което се ражда хубавата метафора. В българската народна реч като хубави можем да определим метафоричните названия на съзвездията – ралица, кокошка (квачка не е описана с това значение), кола и др. Хубави метафори са щит за кът, хаджия за щъркел, хомот за част от човешкото тяло, огледалце за зеница, шип за мълния, кръст, кръстец за снопи и др. Совалката, от която би могло да се очаква повече, не е развила много метафори, може би затова Ив. Богоров използва сновалка (очевидно свързано със совалка) да назове поща. Едни от най-красивите метафори са метафорите на небесната дъга, които са и многобройни. Изследването на фигуративния език, защото, по един популярен израз, ние сме заобиколени от метафори, трябва да продължи, като се привлече и допълнителен материал, особено от по-стари периоди на езика, което неминуемо осветлява и днешното му състояние.

ЛИТЕРАТУРА

- Баева, А. (2020). Метонимията като средство за номинация. - Knowledge, Vol. 40.6., Skopje, pp. 1175-1177.
- Въгленов, М. (1970). Метафори от названия на животни. – В: Известия на Института за български език, кн. XIX, с. 363-369.
- Геров, Н. (1975-1978). Речник на българския език. Т. 1-6. София: Български писател.
- Пернишка, Ем. (1993). За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. София: БАН.